

Dr Ewa Tłuczek-Tadla

Uniwersytet Rzeszowski
Orcid: 0000-0002-9361-0099

Zagrożenia towarzyszące nauce zdalnej w domu i szkole w trakcie pandemii COVID-19 – wybrane aspekty

Threats accompanying distance learning at home and at school during the COVID-19 pandemic – selected aspects

Streszczenie

Czas pandemii COVID-19 pojawił się niespodziewanie i objął swoim zasięgiem generalnie wszystkie obszary życia ludzi w różnym wieku. Dla dzieci i młodzieży to czas szczególnie, zarówno w zakresie życia rodzinnego, jak również szkolnego. Wielu badaczy podjęło w tym okresie badania dotyczące różnych aspektów ich życia. W tekście zostały zaprezentowane wybrane wyniki badań własnych dotyczących niektórych zagrożeń (przemocy fizycznej i psychicznej, zaniedbywania w rodzinie, cyberprzemocy) towarzyszących młodzieży w domu i szkole. Analiza i interpretacja wyników badań własnych, poprzedzona została rozważaniami teoretycznymi dotyczącymi specyfiki czasu zarazy oraz problematyki zagrożeń. W podsumowaniu znajdują się wnioski wynikające z badań własnych oraz rekomendacje skierowane do rodziców, nauczycieli oraz młodzieży.

Słowa kluczowe: zagrożenia, nauka zdalna, szkoła, rodzina, pandemia COVID-19, młodzież, przemoc, zaniedbywanie w rodzinie.

Abstract

The outbreak of the COVID-19 pandemic occurred unexpectedly and it generally extended to all the areas of the lives of people of all ages. It was a distinctive time for children and adolescents, in respect of both their family and school life. During that period many researchers undertook studies on various aspects of their life. This paper had presented some selected results of the Author's own research relating to some threats (physical violence and mental abuse, negligence in a family, cyberbullying) accompanying adolescents at home and at school. The analysis and interpretation of the results of the Author's own research had preceded by some theoretical considerations on the specificity of the time of plague and the issues of threats. The summation shall present the conclusions resulting from the Author's own research and recommendations addressed to parents, teachers and adolescents.

Keywords: threats, distance learning, school, family, COVID-19 pandemic, adolescents, violence, negligence in a family.

Wprowadzenie

Przystępując do rozważań związanych z podejmowaną tematyką można nawiązać do opisu współczesnego społeczeństwa dokonanego przez Anthony Giddensa. Jak zauważa autor, współczesne ryzyko dotyczy wszystkich klas społecznych we wszystkich krajach¹. Zagrożenia towarzyszyły człowiekowi zawsze na przestrzeni dziejów ludzkości. Rozwój cywilizacyjny spowodował, że również one szybko ewoluowały. Można zauważyć, iż współczesny człowiek ma poczucie, że zagrożeń jest obecnie zdecydowanie więcej i częściej mu towarzyszą, niż to było wcześniej. Brak występowania wszelkich zagrożeń jest z pewnością stanem oczekiwanym, który może wpływać na odczuwanie przez człowieka poczucia wysokiego poziomu bezpieczeństwa swojej egzystencji. Jak pisze Grzegorz Kuzara, „Potrzeba bezpieczeństwa wynika z istnienia niebezpieczeństw, z którymi łączy się kategoria badawcza, jaką jest zagrożenie”².

Szczególnie istotne zarówno z perspektywy teoretycznej, jak i praktycznej wydaje się podejmowanie badań, które dotyczą zagrożeń towarzyszących młodzieży w ich życiu w domu i szkole w trakcie trwania pandemii COVID-19. Ta nowa rzeczywistość, jak pisało już wielu badaczy³, pojawiła się nieoczekiwanie, była z pewnością dotkliwa dla wszystkich, zmieniając ich codzienne życie z dnia na dzień oraz powodując niepewność. Niewątpliwie jednym z najcięższych okresów dla dzieci i młodzieży był czas nauki zdalnej, który od marca 2020 roku przez prawie dwa lata towarzyszył często ich codziennej egzystencji.

Jak wspomniano wcześniej, dotkliwość tego czasu zarazy odcisnęła swoje piętno na wszystkich, jednak dom rodzinny i szkoła stały się szczególnymi miejscami. Proporcje pobytu dzieci i młodzieży w domu i szkole uległy często zupełnej zmianie. W domu pobyt stał się często nieograniczony, w szkole możliwy tylko

¹ A. Giddens, *Socjologia*. Warszawa 2012, s. 91.

² G. Kuzara, *Zagrożenia i bezpieczeństwo oraz ich współzależność*, „Security, „Economy & Law” 2018, nr 3 (XX), 101–115. DOI: 10.24356/SEL/2016, [http:// security-economy-law.pl/wpcontent/uploads/2019/02/SEL_20_101-115/](http://security-economy-law.pl/wpcontent/uploads/2019/02/SEL_20_101-115/) (dostęp: 11.03.2022 r.).

³ Między innymi: P. Długosz, *Raport z badań: „Krakowska młodzież w warunkach kwarantanny COVID-19”*, Kraków 2020, s. 5, <https://mlodziez.krakow.pl/wp-content/uploads/2020> (dostęp: 31.03.2022 r.); M. Plebańska, A. Szyller, M. Sieńczewska, *Edukacja zdalna w czasach COVID-19. Raport z badania*, Warszawa czerwiec 2020, [https://Edukacja zdalna w czasach COVID-19. Raport z badania - Biblioteka Cyfrowa - KOMETA@ - Sieć Edukacji Cyfrowej \(kometa.edu.pl\)](https://Edukacja%20zdalna%20w%20czasach%20COVID-19.%20Raport%20z%20badania%20-%20Biblioteka%20Cyfrowa%20-%20KOMETA@%20-%20Sieć%20Edukacji%20Cyfrowej%20(kometa.edu.pl)) (dostęp: 31.03.2022 r.); E.M. Nieduziak, D. Prysak, *Edukacja zdalna w czasie pandemii SARS-CoV-2 na terenie gminy Cieszyń. Raport z badań*, Katowice 2021, s. 5, <http://tin.us.edu.pl/wp-content/uploads/2021/12raport-Cieszyn.pdf>, (dostęp: 31.03.2022 r.); B. Bobik, P. Młynek, A. Szafrąńska, *Raport z badania efektywności zdalnego nauczania realizowanego w przedszkolach i szkołach na terenie Piekars Śląskich*, Katowice, czerwiec 2021, s. 3, <https://us.edu.pl/wydzial/wns/wp-content/uploads/sites/17>, (dostęp: 31.03.2022 r.); P. Grzywa, D. Hofman-Kozłowska, N. Stepień-Lampa, *Edukacja zdalna w trakcie pandemii wirusa SARS-CoV-2 w opinii uczniów, nauczycieli i rodziców. Raport z badań*, Katowice 2021, s. 4, <https://tin.us.edu.pl/wp-content/uploads/2021/09> (dostęp: 31.03.2022 r.).

w kontakcie zdalnym. Ten niewątpliwie niecodzienny przymus dotyczący zmiany rytmu życia spowodował pojawienie się nowych zagrożeń albo zwiększył częstotliwość i dotkliwość występowania tych, które były już wcześniej. Jak piszą badaczki zdalnego nauczania w tym czasie: „Nigdy wcześniej tak duży odsetek ludzi nie był pozbawiony możliwości uczestniczenia w procesie edukacyjnym oraz korzystania z opieki, jaką gwarantują szkoły. (...) Przez ponad rok uczyliśmy się funkcjonowania w nowej rzeczywistości: w tym również rzeczywistości szkolnej oraz pozaszkolnej”⁴.

Kontekst teoretyczny podjętych badań

Dokonując analizy kategorii badawczej „zagrożenie” można zacząć od rozumienia tego pojęcia w ujęciach słownikowych. *Słownik języka polskiego PWN* definiuje zagrożenie, jako „sytuację lub stan, które komuś zagrażają lub w których ktoś czuje się zagrożony; też: ktoś, kto stwarza taką sytuację”⁵. W *Innym słowniku języka polskiego* zaznaczono, że podmiot spotyka się z niebezpiecznym czynnikiem, stanem lub pewną sytuacją, w której następuje obniżenie poziomu stabilności albo jakości jego życia w tym rozwoju⁶.

Z perspektywy przedstawionych w tekście wyników badań, zasadne wydaje się przytoczenie definicji Romana M. Kaliny, według którego „zagrożenie to w odniesieniu do określonego podmiotu uświadomione lub nieuświadomione przez niego niebezpieczeństwo bądź utraty określonego dobra lub wartości (na przykład życia, zdrowia, mienia, suwerenności, ukochanej osoby itp.), bądź czasowej lub względnie trwałej utraty zdolności do szeroko rozumianego rozwoju”⁷. Nie zawsze zatem zagrożenie musi być uświadomione przez podmiot, co może być istotne w trakcie interpretacji wyników badań czy wcześniej w trakcie ich prowadzenia. Niejednokrotnie też podmiot może nie zdawać sobie sprawy z tego, że dana sytuacja może być bardzo niekorzystna dla jego życia czy rozwoju. Jak pisze bowiem Piotr Gasparski, zagrożenie to „sytuacja, która może, z pewnym prawdopodobieństwem, przynieść jednostce szkodę”⁸.

G. Kuzara zaznacza, że „W literaturze przedmiotu zagrożenia dzieli się na zagrożenia wewnętrzne i zewnętrzne. Ten podział można odnieść zarówno do

⁴ B. Bobik, P. Młynek, A. Szafrąńska, *Raport z badania...*, dz. cyt., s. 3.

⁵ *Zagrożenie* [w:] *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/słownik/zagrozenia> (dostęp: 11.03.2022 r.).

⁶ *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, Warszawa 2000, s. 1213.

⁷ R.M. Kalina, *Ogólne kategorie klasyfikacji i charakterystyki zagrożeń zewnętrznych* [w:] *Człowiek w sytuacji trudnej*, red. B. Hołyst, Warszawa 1991, s. 80–81.

⁸ P. Gasparski, *Psychologiczne wyznaczniki gotowości do zapobiegania zagrożeniom*, Warszawa 2003, s. 23.

jednostki ludzkiej i grupy społecznej, jak i do całego narodu oraz państwa”⁹. W zaprezentowanym tekście wykorzystane zostaną tylko zagadnienia dotyczące zagrożeń zewnętrznych dotyczących poszczególnych jednostek. Mowa będzie między innymi o przemocach fizycznej i psychicznej ze strony rodziców/opiekunów prawnych, nauczycieli oraz rodzeństwa, jak również o cyberprzemocy. Wpisywać się będą również w ten obszar zainteresowań, zachowania rodziców/opiekunów prawnych związane z zaniedbywaniem potrzeb dzieci oraz przyczyny zjawisk, które zostały wcześniej wymienione. Nie zostaną natomiast uwzględnione zagrożenia zewnętrznie utożsamiane z zagrożeniami ludności, mienia i środowiska, np. naturalne, techniczne, militarne, nadzwyczajne zagrożenia środowiska, egzystencji człowieka, naruszenie równowagi biologicznej, masowe straty¹⁰. W tym przypadku w tekście będzie odniesienie jedynie do zagrożeń wtórnych (społecznych)¹¹.

Jak zaznacza Zbigniew Ciekankowski, „Termin zagrożenia społeczne bezpieczeństwa narodowego w publikacjach pojawia się rzadko. Częściej w typologiach zagrożeń bezpieczeństwa wymienia się nazwy: społeczno-kulturowe, psychospołeczne, kulturowe lub cywilizacyjne. Określenie zagrożenia społecznego zawiera w sobie wszystkie przypadki odnoszące się do niebezpieczeństwa utraty życia i zdrowia, tożsamości narodowej i etnicznej poszczególnych społeczności oraz bezpieczeństwa socjalnego i społecznego”¹². W tym tekście szczególne odniesienie teoretyczne znajdzie się do niebezpieczeństwa utraty życia i zdrowia poszczególnych społeczności oraz bezpieczeństwa socjalnego i społecznego. Zaliczyć można do nich m.in.: naruszenie praw człowieka i podstawowych wolności i patologie społeczne¹³. Obecność w domu czy szkole wymienionych wcześniej zagrożeń zewnętrznych (między innymi przemoc fizycznej i psychicznej) z pewnością powoduje jakąś utratę bezpieczeństwa socjalnego i społecznego czy nawet zdrowia oraz życia jednostki.

Metodologia badań własnych

Przedmiotem badań, których wyniki zamieszczone zostały w poniższym tekście są opinie respondentów na temat zagrożeń (wybranych aspektów), jakie towarzyszyły młodzieży w trakcie nauki zdalnej w domu i szkole, przeanalizowane

⁹ G. Kuzara, *Zagrożenia i bezpieczeństwo...*, dz. cyt., s. 101–115.

¹⁰ R. Jakubczak, *Obrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa III RP*, Warszawa 2003, załącznik 32 wg K. Przeworskiego.

¹¹ Tamże.

¹² Z. Ciekankowski, *Rodzaje i źródła zagrożeń bezpieczeństwa*, „Nauki Humanistyczne i Społeczne na Rzecz Bezpieczeństwa” 2020, nr 12, s. 38, <https://bibliotekanauki.pl/api/full-tekst/2020/12> (dostęp: 31.03.2022 r.).

¹³ Tamże.

wcześniej w literaturze przedmiotu. W badaniach przyjęto następujące cele. Cele teoretyczno-poznawcze dotyczące analizy literatury przedmiotu oraz poznania opinii respondentów na temat zagrożeń w domu i szkole towarzyszących nauce zdalnej. Natomiast celem praktyczno-wdrożeniowym było wyciągnięcie wniosków z badań własnych oraz sformułowanie rekomendacji dla pracowników edukacji, w tym nauczycieli akademickich oraz rodziców/opiekunów prawnych.

Następnie skonstruowano problemy badawcze. Problem główny brzmi: Jak wygląda zjawisko zagrożeń, które towarzyszyły młodzieży w trakcie nauki zdalnej w domu i szkole w opiniach respondentów? W ramach uszczegółowienia problemu głównego przyjęto dwa problemy szczegółowe: Jakie rodzaje zagrożeń występowały w domu i szkole w trakcie nauki zdalnej oraz jakie mogą być ich związki z wybranymi właściwościami respondentów? Jakie przyczyny występowania zagrożeń w domu i szkole w trakcie nauki zdalnej wymieniają respondenci?

W związku z tym, że prowadzone badania miały charakter diagnostyczny a sytuacja, której dotyczyły badania jest nowa i nieprzewidywalna trudno jest zatem sformułować hipotezy robocze. Nie sformułowano zatem żadnych hipotez traktując badania jako eksplanacyjne, poszukujące i skłaniające do dalszych (szerszych) badań. W badaniach wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego oraz technikę ankiety. Wykorzystano również autorski kwestionariusz ankiety.

Badania przeprowadzone zostały w dniach od 26 listopada do 28 listopada 2021 roku wśród studentów pierwszego roku kierunku pedagogika pierwszego stopnia i pedagogika specjalna studiów jednolitych magisterskich Instytutu Pedagogiki UR. O wypełnienie autorskiego kwestionariusza ankiety poproszeni zostali tylko studenci, którzy zdawali egzamin maturalny w roku 2021 lub 2020.

Analiza i próby interpretacji wyników badań własnych

Charakterystyka próby badawczej

Ostatecznie w badaniach wzięło udział 103 studentów wymienionych wyżej kierunków studiów. Badani z kierunku pedagogika to zarówno osoby studiujące na studiach stacjonarnych, jak i niestacjonarnych. Podsumowując, w badaniach uczestniczyło 51 studentów pierwszego roku pedagogiki pierwszego stopnia studiów stacjonarnych oraz 21 studentów z tego kierunku trybu niestacjonarnego, jak również 31 studentów pierwszego roku pedagogiki specjalnej – jednolitych studiów magisterskich.

Odnosząc się do bardziej szczegółowych danych dotyczących cech badanych, to zdecydowana większość z nich mieszkała w województwie podkarpackim – 84%, pozostałych 16% studentów zamieszkiwało w innych województwach (nie pytano ich o podanie nazwy tego województwa). Również zdecydowana większość badanych, tj. 73% zdawała egzamin maturalny w 2021 roku, pozostali, czyli 27% osób

w roku 2020. Jeszcze bardziej jednoznaczne wyniki dotyczą miejsca zamieszkania badanych. W tej kwestii aż 93% studentów w czasie, kiedy trwała pandemia COVID-19 (od marca 2020 roku) mieszkało w domu rodzinnym, tylko 7% w innym miejscu, np. u babci czy w wynajętym mieszkaniu. Biorąc natomiast pod uwagę rodzaj miejscowości, w której mieszkali badani w opisanym wyżej okresie, były to głównie wsie i miasteczka do 50 tysięcy mieszkańców – odpowiednio 55% oraz 35%. Tylko 10% respondentów mieszkało w miastach.

W związku z tym, że były to kierunki, na których w zdecydowanej większości (ponad 90%) respondentami mogły być respondentki – nie uwzględniono w autorskim kwestionariuszu ankiety (w statusie respondenta) kategorii „płeć”. Jednak kolejne badania dotyczące podobnej problematyki mogą uwzględnić również tę kategorię, szczególnie gdyby badania miały charakter badań ilościowo-jakościowych prowadzonych na różnych kierunkach studiów, w różnych kolegiach UR czy również na innych uczelniach.

Respondenci pytani byli również o to, czy w czasie, kiedy trwała pandemia COVID-19 (od marca 2020 roku) mieli swój pokój do nauki. Zdecydowana większość badanych – 72% stwierdziła, że miała swój pokój. Jeszcze lepiej przedstawiała się sytuacja respondentów, jeżeli chodzi o posiadanie przez nich w tym czasie do wyłącznej dyspozycji sprzętu potrzebnego do nauki zdalnej. W tym przypadku aż 88% badanych odpowiedziało, że miało sprzęt. Natomiast pozostali badani nie mieli tego sprzętu do wyłącznej dyspozycji albo mieli dopiero od określonego czasu (nie od początku trwania nauki zdalnej) – było to odpowiednio 8% oraz 4% odpowiedzi.

Generalnie można stwierdzić, że badani mieli bardzo dobre warunki do nauki zdalnej – najczęściej bowiem mieszkali w domu rodzinnym, mieli do dyspozycji swój własny pokój i niezbędny sprzęt.

Zasadnicza część kwestionariusza ankiety (część II) składała się z 17 pytań, w tym zamkniętych, półotwartych oraz 3 pytań otwartych. Pytania zamieszczone w części II dotyczyły między innymi różnych zagrożeń w środowisku rodzinnym i szkolnym, jakie mogły towarzyszyć nauce zdalnej w trakcie trwania pandemii koronawirusa. Badani najczęściej bardzo rzetelnie wypełnili kwestionariusz ankiety, który został im przedłożony w wersji papierowej, a jego wypełnienie nastąpiło bezpośrednio po jego otrzymaniu. Również większość pytań otwartych została uzupełniona przez respondentów.

Mając na uwadze to, kim byli badani (ich właściwości, które zostały opisane wcześniej), można stwierdzić, że zdecydowana większość respondentów odwoływała się do swoich doświadczeń związanych z nauką zdalną od początku jej trwania, czyli od marca 2020 roku do czasu zdania egzaminu maturalnego, czyli do czerwca 2021 roku.

Poniżej zostaną zamieszczone w tabelach wybrane wyniki badań własnych. Będą to tylko te odpowiedzi uzyskane od respondentów, które odnoszą się do sformułowanych w tekście problemów badawczych.

Zagrożenia, jakie towarzyszyły młodzieży w trakcie nauki zdalnej w domu i szkole oraz ich związki z wybranymi właściwościami respondentów

Badani studenci byli pytani o zagrożenia związane z doświadczeniem przemocy w domu oraz ze strony rówieśników ze szkoły, jak również o to czy obserwowali częściej, niż to było wcześniej u rodziców czy opiekunów prawnych – spożywanie alkoholu czy substancji psychoaktywnych. Zgromadzone wyniki badań przedstawione zostały w tabelach od 1 do 9.

Tabela 1. Doświadczenie przemocy psychicznej w domu – częściej niż to było wcześniej – ze strony rodziców/opiekunów prawnych przez badanych w czasie trwania pandemii koronawirusa (np. krzyki, poniżanie, ośmieszanie, zastraszanie, wyzywanie itp.)

Kategorie odpowiedzi	Wyniki (%)
Tak	10
Nie	74
Nigdy wcześniej nie doświadczałam/doświadczałem przemocy psychicznej ze strony rodziców/opiekunów prawnych	69

* możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi

Źródło: wyniki badań własnych.

Respondenci mieli możliwość zaznaczenia maksymalnie dwóch odpowiedzi: „Nie” oraz „Nigdy wcześniej nie doświadczałam/doświadczałem przemocy psychicznej ze strony rodziców/opiekunów prawnych”. Taka możliwość pozwoliła na uzyskanie informacji również o tym, co działo się w tym zakresie przed okresem pandemii koronawirusa w domu badanych. Otrzymane wyniki wskazują na to, że zdecydowana większość badanych nie doświadczała w tym miejscu takich zachowań.

Analizując powyższe wyniki z perspektywy wybranych aspektów statusu respondentów nie można stwierdzić, że np. miejsce zamieszkania tzn. województwo (w tym przypadku podkarpackie i inne) i rodzaj miejscowości w znaczący sposób różnicował uzyskane wyniki badań. Podobne stwierdzenie dotyczy warunków, w jakich respondenci mieszkali (własny pokój do nauki czy sprzęt do nauki zdalnej). Zasadne byłoby zatem przeprowadzenie badań na większej próbie badawczej i bardziej zróżnicowanej pod tym względem (jeżeli chodzi o województwa, z których pochodzą czy rodzaj miejscowości, np. więcej osób mieszkających w mieście).

Podobnie, jak we wcześniejszym pytaniu badani mogli zaznaczyć dwie odpowiedzi. Odpowiedzi badanych wskazują, że doświadczały oni jeszcze rzadziej, niż przemocy psychicznej w domu ze strony rodziców czy opiekunów prawnych różnych form przemocy fizycznej zarówno w trakcie trwania pandemii koronawirusa, jak i wcześniej. Jest to oczekiwany wynik, ponieważ przemoc fizyczna – porównując z przemocą psychiczną jest zjawiskiem, które łatwiej jest rozpoznawalne przez otoczenie oraz zdecydowanie mniej akceptowane.

Tabela 2. Doświadczenie przemocy fizycznej w domu – częściej niż to było wcześniej – ze strony rodziców/opiekunów prawnych przez badanych w czasie trwania pandemii koronawirusa (np. popychanie, szczypanie, szarpanie, kopanie, bicie itp.)

Kategorie odpowiedzi	Wyniki %
Tak	3
Nie	72
Nigdy wcześniej nie doświadczałam/doświadczałem przemocy fizycznej ze strony rodziców/opiekunów prawnych	80

* możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi
 Źródło: wyniki badań własnych.

Można w tym miejscu odwołać się do jednych z badań prowadzonych w pierwszym okresie pandemii, w których uzyskano bardzo zbliżone wyniki do tych przedstawionych w tabelach 1. i 2. Katarzyna Makara, Joanna Włodarczyk i Renata Szredzińska, chociaż badały m.in. młodzież o rok młodszą od tej, która była podmiotem badań prezentowanych w tym tekście, to również otrzymały wyniki badań wskazujące na to, że przemoc psychiczna była w domu udziałem około 3% młodzieży i że była ona ponad trzykrotnie rzadsza, niż doświadczenie przemocy fizycznej. Autorki wskazały też na to, że częściej przemocy ze strony bliskich osób dorosłych doświadczyły nastolatki mieszkające na wsi, niż w mieście¹⁴. Ta właściwość środowiskowa badanych będzie jeszcze przedmiotem interpretacji w dalszej części tekstu.

Tabela 3. Doświadczenie zaniedbywania swoich koniecznych potrzeb życiowych w domu – częściej niż to było wcześniej – ze strony rodziców/opiekunów prawnych przez badanych w czasie trwania pandemii koronawirusa (np. zapewnieniem potrzeby głodu, poczucia bezpieczeństwa, niezbędnego do nauki wyposażenia itp.)

Kategorie odpowiedzi	Wyniki (%)
Tak	3
Nie	77
Nigdy wcześniej nie doświadczałam/doświadczałem zaniedbywania swoich koniecznych potrzeb życiowych ze strony rodziców/opiekunów prawnych	78

* możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi
 Źródło: wyniki badań własnych.

Przedstawione w tabeli 3. wyniki badań wskazują na to, że zdecydowana większość respondentów nie doświadczała zarówno w trakcie trwania pandemii

¹⁴ K. Makaruk, J. Włodarczyk, R. Szredzińska, *Negatywne doświadczenia młodzieży w trakcie trwania pandemii. Raport z badań ilościowych*, Warszawa 2020, s. 19, https://fdds.pl/_Resources/Persistent/5/0/0/e/500e (dostęp: 1.04.2022 r.).

koronawirusa, jak i wcześniej zaniedbywania swoich koniecznych potrzeb życiowych w domu. Nawiązując do wyników badań zamieszczonych w poprzednich tabelach można stwierdzić, że respondenci najczęściej nie doświadczali żadnych form przemocy w swoim domu.

Tabela 4. Obserwowanie przez badanych w domu – częściej, niż to było wcześniej u rodziców/opiekunów prawnych spożywania alkoholu czy innych substancji psychoaktywnych

Kategorie odpowiedzi	Wyniki (%)
Tak	6
Nie	82
Nigdy wcześniej tego nie obserwowałam/em	62

* możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi

Źródło: wyniki badań własnych.

Uzyskane wyniki badań wskazują na to, że pandemia nie miała najczęściej wpływu na wzrost spożywania alkoholu i innych substancji psychoaktywnych przez rodziców czy opiekunów prawnych badanych. Należy jednak zauważyć, że niewiele ponad połowa badanych zaznaczyła, że „Nigdy wcześniej nie obserwowałam/em” tego w swoim domu. Nie jest to zatem zjawisko, które było nieobecne wcześniej w domu respondentów i było nieobecne w trakcie pandemii.

Tabela 5. Doświadczenie przemocy psychicznej w domu – częściej niż to było wcześniej – ze strony rodzeństwa (jeżeli je mają) przez badanych w czasie trwania pandemii koronawirusa (np. krzyki, poniżanie, ośmieszanie, zastraszanie, wyzywanie itp.)

Kategorie odpowiedzi	Wyniki (%)
Tak	3
Nie	72
Nigdy wcześniej nie doświadczałam/doświadczałem przemocy psychicznej ze strony rodzeństwa	67

* możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi

Źródło: wyniki badań własnych.

Badani, którzy mieli rodzeństwo, które mieszkało z nimi w domu w trakcie trwania pandemii koronawirusa, generalnie nie doświadczali z ich strony – częściej niż to było wcześniej – przemocy psychicznej. Należy jednak zauważyć, że niespełna ¼ respondentów zaznaczyła, że nie doświadczala tego rodzaju przemocy wcześniej ze strony rodzeństwa. Wskazuje to na to, że około 1/3 badanych mogła doświadczać przemocy psychicznej ze strony rodzeństwa w domu od wielu lat.

Badani, którzy mieli rodzeństwo mieszkające z nimi w domu w trakcie trwania pandemii koronawirusa generalnie nie doświadczali z ich strony – częściej niż to

było wcześniej – przemocy fizycznej. Należy jednak zauważyć, że prawie 3/4 respondentów zaznaczyło, że nie doświadczało tego rodzaju przemocy wcześniej ze strony rodzeństwa. Wskazuje to na to, że około 1/4 badanych mogła doświadczać przemocy fizycznej ze strony rodzeństwa w domu od wielu lat.

Tabela 6. Doświadczenie przemocy fizycznej w domu – częściej niż to było wcześniej – ze strony rodzeństwa (jeżeli je mają) przez badanych w czasie trwania pandemii koronawirusa (np. popychanie, szczypanie, szarpanie, kopanie, bicie itp.)

Kategorie odpowiedzi	Wyniki (%)
Tak	3
Nie	73
Nigdy wcześniej nie doświadczałam/doświadczałem przemocy fizycznej ze strony rodzeństwa	74

* możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi

Źródło: wyniki badań własnych.

Dokonując prób interpretacji wyników badań zamieszczonych w tabelach od 1. do 6. można nawiązać między innymi do bieżących w owym czasie danych zamieszczanych w mediach. W publikacji *Koronawirus: przemoc domowa nasila się przez COVID-19*¹⁵ ekspertka ONZ (specjalna sprawozdawczyni ds. przemocy wobec kobiet) Dubravka Simonovic ostrzega, że „Jest prawdopodobne, że wskaźniki ukazujące zjawisko przemocy domowej wzrosną tak, jak sugerowano wstępnie w raportach Policji i telefonów zaufania. Zjawisko to znacznie pogarsza się w sytuacjach odosobnienia, takich jak nakaz pozostawania w domu podczas pandemii COVID-19”¹⁶. Ostrzeżenie to można potwierdzić w wielu statystykach w Polsce, chociaż niektóre doniesienia zaprzeczają tym ostrzeżeniom cytowanej wcześniej ekspertki. Dominika Wantuch i Paweł Figurski piszą: „Prawie 4 tys. interwencji domowych odnotowali krakowscy policjanci w marcu. To o 746 więcej niż w lutym. Ekspertki alarmują przemoc domowa się nasila”¹⁷. Należy również zwrócić uwagę na to, że nie zawsze rejestrowany był wzrost przemocy domowej, szczególnie w mniejszych miejscowościach. Te informacje mogą zatem pomóc w próbie interpretacji prezentowanych wyników badań. Respondenci pochodzili bowiem w zdecydowanej większości ze wsi i małych miasteczek, w których problematyka przemocy domowej mogła być częściej nie ujawniana.

¹⁵ *Koronawirus: przemoc domowa nasila się przez COVID-19*, <https://www.rp.pl/prawo-karne/art779281-koronawirus-przemoc-domowa-nasila-sie-przez-covid> (dostęp: 18.03.2022 r.).

¹⁶ Tamże.

¹⁷ D. Wantuch, P. Figurski, *Z katem pod jednym dachem. Podczas pandemii nasila się przemoc domowa, wzrasta liczba policyjnych interwencji*, https://krakow.wyborcza.pl/krakow/Z_katem_pod_jednym_dachem.Podczas_pandemii_nasila_sie_przemoc_domowa_wzrasta_liczba_policyjnych_interwencji (wyborcza.pl) (dostęp: 18.03.2022 r.).

I tak Hanna Sidorska zauważa: „W pierwszych miesiącach epidemii niemal we wszystkich państwach odnotowano większą liczbę interwencji związanych z przemocą domową. Wyjątek stanowi Polska, ale tylko oficjalne statystyki nie odzwierciedlają – jak twierdzą eksperci – prawdziwej skali problemu. Wiele kobiet bowiem nie ma zaufania do służb i nie zgłasza napaści. Wynika to z tego, że niektóre były w przeszłości wyśmiewane przez policjantów, a inne nie miały możliwości skontaktowania się z nimi. Pomocy szukają więc w organizacjach pozarządowych”¹⁸. Natomiast w tekście Natalii Dyjas-Szatkowskiej można przeczytać: „Ilona Motyka podkreśla, że wciąż mało mówi się o przemocach w małych miejscowościach. Tam nie ma się gdzie wyprowadzić, mieszkają np. u teściów. Mają gromadkę dzieci, żyją w małej wsi”¹⁹. Ten ostatni cytat może w pewien sposób tłumaczyć, dlaczego badani tak rzadko wskazywali, że doświadczali przemocy fizycznej i psychicznej w domu czy to ze strony rodziców/opiekunów prawnych czy rodzeństwa.

Odwołując się do powyższych interpretacji w przeprowadzonych badaniach zamieszczonych w tabelach od 2. do 6. nie można, jak to pisano wcześniej, stwierdzić, że np. miejsce zamieszkania, tzn. województwo (w tym przypadku podkarpackie i inne) i rodzaj miejscowości w znaczący sposób różnicował uzyskane wyniki badań. Możliwe, że wynika to z tego, iż próba badawcza była mała i słabo zróżnicowana ze względu na te właściwości respondentów. Wskazane byłoby przeprowadzenie podobnych badań na znacznie większej liczbie badanych, również takich, które wybrały kierunki studiów inne, niż te związane z pedagogiką.

Tabela 7. Doświadczenie przemocy psychicznej podczas nauki zdalnej – częściej niż to było wcześniej – ze strony nauczycieli przez badanych w czasie trwania pandemii koronawirusa, np. krzyki, poniżanie, ośmieszanie, zastraszanie, wyzywanie itp.

Kategorie odpowiedzi	Wyniki (%)
Tak	17
Nie	67
Nigdy wcześniej nie doświadczałam/doświadczałem przemocy psychicznej ze strony nauczycieli	47

* możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi
Źródło: wyniki badań własnych.

¹⁸ H. Sidorska, *Zakaz wychodzenia zamienił nas w bestie! Kontroluje mnie cały dzień, sprawdza laptopa i komórkę...*, [https://www.fakt.pl/wydarzenia/polska/Z-katem-pod-jednym-dachem-Podczas-pandemii-nasila-sie-przemoc-domowa-wzrasta-liczba-policyjnych-intervencji-\(wyborcza.pl\)](https://www.fakt.pl/wydarzenia/polska/Z-katem-pod-jednym-dachem-Podczas-pandemii-nasila-sie-przemoc-domowa-wzrasta-liczba-policyjnych-intervencji-(wyborcza.pl)) (dostęp: 18.03.2022 r.).

¹⁹ N. Dyjas-Szatkowska, *Przemoc domowa w dobie koronawirusa. Napięcie rośnie, ofiary szukają ratunku. Kto może pomóc?*, <https://plus.echodnia.eu/podkarpackie/Przemoc-domowa-w-dobie-koronawirusa-Napięcie-rośnie-ofiary-szukają-ratunku.-kto-może-pomóc?> - plus.gazetalubuska.pl (dostęp: 1.04.2022 r.).

Analizując zamieszczone w tabeli 7. wyniki badań można zauważyć, że większość badanych nie doświadczała przemocy psychicznej ze strony nauczycieli częściej niż to było przed nauką zdalną. Należy jednak zauważyć, że respondenci częściej doświadczaali przemocy psychicznej ze strony nauczycieli w trakcie pandemii koronawirusa, niż od rodziców czy opiekunów prawnych bądź ze strony rodzeństwa. Warto przytoczyć w tym miejscu fragment wyników badań Magdaleny Bigaj i Macieja Dębskiego. Autorzy piszą: „Najczęściej doświadczanym stanem we wszystkich badanych grupach okazało się być zdenerwowanie, najczęściej jednak towarzyszące nauczycielom. W tej grupie respondentów jedynie 8% nauczycieli przyznało, że w ostatnim miesiącu w ogóle nie doświadczyło tego stanu”²⁰. Może to wskazywać na to, że nauczyciele, którzy najczęściej doświadczaali stanu zdenerwowania, również najczęściej mogli stosować przemoc psychiczną wobec uczniów.

Odnosząc zaprezentowane wyniki do wybranych właściwości respondentów, należy zauważyć, że najczęściej na doświadczenie przemocy psychicznej ze strony nauczycieli podczas nauki zdalnej, zwracali uwagę mieszkańcy miast (7 osób z 10). Wskazani mogłoby być jeszcze więcej, gdyby respondenci mieszkający w miastach nie stanowili tylko 10% całej próby badawczej. Możliwe zatem, że młodzież mieszkająca w miastach miała większą wiedzę na temat tego, w jaki sposób przejawia się przemoc psychiczna w relacjach nauczyciele – uczniowie i częściej dostrzegała te zachowania u pedagogów. Oczywiście bardziej pogłębione interpretacje, wymagają podjęcia badań na większej i bardziej zróżnicowanej próbie ze względu na rodzaj zamieszkiwanej przez nich miejscowości.

Tabela 8. Doświadczenie przemocy psychicznej podczas nauki zdalnej – częściej niż to było wcześniej – ze strony rówieśników przez badanych w czasie trwania pandemii koronawirusa (krzyki, poniżanie, ośmieszanie, zastraszanie, wyzywanie itp.)

Kategorie odpowiedzi	Wynik (%)
Tak	3
Nie	79
Nigdy wcześniej nie doświadczałam/doświadczałem przemocy psychicznej ze strony rówieśników	55

* możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi

Źródło: wyniki badań własnych.

Najczęściej badani nie doświadczaali przemocy psychicznej podczas nauki zdalnej – częściej, niż to było wcześniej – ze strony rówieśników. Można jednak

²⁰ M. Bigaj, M. Dębski, *Subiektywny dobrostan oraz higiena cyfrowa w czasie edukacji zdalnej* [w:] *Edukacja zdalna: co stało się z uczniami, ich rodzicami i nauczycielami?*, red. G. Ptaszek, G.D. Stunża, J. Pyżalski, M. Dębski, M. Bigaj, Gdańsk 2020, s. 95, <https://zdalnenauczanie.org/>, *Edukacja zdalna: co stało się z uczniami, ich rodzicami i nauczycielami* - Biblioteka Cyfrowa - KOMETA@ - Sieć Edukacji Cyfrowej (kometa.edu.pl) (dostęp: 5.04.2022 r.).

przypuszczać, że zjawisko przemocy psychicznej było obecne wśród respondentów, ponieważ tylko niewiele ponad połowa z nich zaznaczyła, że „Nigdy wcześniej nie doświadczałam/doświadczyłem przemocy psychicznej ze strony rówieśników”. Wśród tych, którzy nigdy wcześniej nie doświadczyli przemocy psychicznej w tym czasie od rówieśników najwięcej było respondentów mieszkających na wsi (30 osób). Małe środowisko, bliższe relacje poza szkołą mogą zatem w pewnym stopniu przeciwdziałać przemocy psychicznej w szkole. Jednak jest to tylko pewne przypuszczenie badaczki, które wymaga bardziej pogłębionych badań w tym obszarze.

Przytaczane już wcześniej w tekście wyniki badań K. Makaruk, J. Włodarczyk i R. Szredzińskiej dotyczyły również przemocy rówieśniczej. W tym przypadku można zauważyć, że badani przez autorki respondenci, rzadziej doświadczyli przemocy psychicznej od rówieśników, a mianowicie był to co szesnasty badany²¹. Trudno jest jednoznacznie wskazać na przyczynę różnicy w wynikach Autorek z tymi przedstawionymi w tekście. Jedno może wydawać się istotne, jak widać w tabeli 8. prawie połowa badanych mogła już wcześniej doświadczać przemocy psychicznej ze strony rówieśników, czyli zjawisko, to było dość częste w szkole już przed okresem pandemii COVID-19.

Tabela 9. Doświadczenie cyberprzemocy podczas nauki zdalnej – częściej niż to było wcześniej – ze strony rówieśników przez badanych w czasie trwania pandemii koronawirusa

Kategorie odpowiedzi	Wyniki (%)
Tak	3
Nie	76
Nigdy wcześniej nie doświadczałam/doświadczałem cyberprzemocy ze strony rówieśników	65

* możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi

Źródło: wyniki badań własnych.

Analizując zamieszczone w tabeli 9. wyniki badań, można zauważyć, że są one bardzo zbliżone do tych, które dotyczyły doświadczenia przemocy psychicznej ze strony rówieśników przez badanych w trakcie trwania pandemii koronawirusa. W tym przypadku tylko 10% więcej badanych napisało, że „Nigdy wcześniej nie doświadczałam/doświadczałem cyberprzemocy ze strony rówieśników”. Co ciekawe, nie było wśród tych osób respondentów mieszkających w miastach. Jak zauważał w rozmowie Grzegorz Rutkiewicz z agencji News-erna Biznes, „Jak pokazało badanie stowarzyszenie SOS Wioski Dziecięce,

²¹ K. Makaruk, J. Włodarczyk, R. Szredzińska, *Negatywne doświadczenia młodzieży w trakcie trwania pandemii. Raport z badań ilościowych*, Warszawa 2020, s. 27, https://fdds.pl/_Resources/Persistent/5/0/0/e/500e (dostęp: 1.04.2022 r.).

ponad połowa nastolatków doświadczyła przemocy w sieci – najczęściej były to wyzwiska (56%). (...) Cyberprzemoc ujawniała się również podczas lekcji zdalnych. Pojawiło się zjawisko zoombombingu, czyli wtargnięcia na wideokonferencję czy wideolekcje, aby przechwycić sesję i wstawić materiały uznawane za niestosowne, co zakłóca przebieg lekcji. Również uczniowie między sobą na prywatnych czatach zaczęli podczas lekcji wysyłać wiadomości noszące znamiona cybernękania²². W świetle tylko tych przytoczonych wyników badań, rzeczywista skala cyberprzemocy może być zdecydowanie większa, niż ta przedstawiona w tabeli 9. Stanowi to zatem ciekawe wyzwanie badawcze dla znawców tej problematyki.

Przyczyny występowania zagrożeń w domu i szkole w trakcie nauki zdalnej

Interesujące badawczo było również to, w czym badani upatrywali źródła pojawiających się zagrożeń w domu i szkole w trakcie nauki zdalnej. Przyczyny były umiejscowione w różnych obszarach. Szczegółowe wyniki badań zamieszczone zostały w kolejnych tabelach.

Tabela 10. Najczęstsze przyczyny występowania większej przemocy fizycznej i psychicznej w domu rodziców wobec dzieci (w okresie pandemii koronawirusa)

Kategorie odpowiedzi	Wynik (%)
Praca/nauka zdalna wszystkich albo większości domowników	41
Przymusowa izolacja czy kwarantanna	52
Większe niż zwykle obowiązki zawodowe/szkolne i domowe rodziców i dzieci	25
Konieczność przebywania razem przez większość czasu	52
Brak wiedzy członków rodziny o swoich wzajemnych potrzebach, oczekiwaniach czy zainteresowaniach	38
Większe napięcie/zdenerwowanie rodziców dotyczące przyszłości zdrowotnej i materialnej rodziny	29
Problemy zdrowotne i materialne rodziny	21
Nasilające się problemy związane z uzależnieniem rodziców np. od alkoholu, pracy	25
Inne przyczyny, jakie?	–

*możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi

Źródło: wyniki badań własnych.

Respondenci, jak wynika z danych zamieszczonych w tabeli 10., najczęściej upatrywali przyczyn występowania większej przemocy fizycznej i psychicznej w domu rodziców wobec dzieci – w ograniczeniu możliwości przemieszczania się członków rodziny: „Przymusowa izolacja czy kwarantanna”, „Konieczność

²² *Gwałtowny wzrost przemocy w Internecie. Także podczas nauki zdalnej*, [https://biznes.wprost.pl/technologie/internet/Przemoc w internecie. Gwałtowny wzrost w czasie pandemii – Biznes Wprost \(dostęp: 5.04.2022 r.\)](https://biznes.wprost.pl/technologie/internet/Przemoc%20w%20internecie.%20Gwa%20towny%20wzrost%20w%20czasie%20pandemii%20-%20Biznes%20Wprost%20(dostep%3A%205.04.2022%20r.)).

przebywania razem przez większość czasu”, „Praca/nauka zdalna wszystkich albo większości domowników”. Interesującą i szczególnie ważną przyczyną tego zjawiska jest to – jak zauważają badani – iż członkowie rodziny nie posiadają wiedzy o sobie, co nie pozwala im unikać niepożądanych zachowań w rodzinie.

Tabela 11. Najczęstsze przyczyny występowania większej przemocy fizycznej i psychicznej w domu rodzeństwa wobec siebie (w okresie pandemii koronawirusa)

Kategorie odpowiedzi	Wynik (%)
Praca/nauka zdalna wszystkich albo większości domowników	39
Przymusowa izolacja czy kwarantanna	50
Większe niż zwykle obowiązki szkolne i domowe rodzeństwa	36
Konieczność przebywania razem w domu przez większość czasu	70
Brak wiedzy członków rodziny o swoich wzajemnych potrzebach, oczekiwaniach czy zainteresowaniach	46
Większe napięcie/zdenerwowanie rodzeństwa dotyczące przyszłości zdrowotnej i materialnej rodziny	22
Problemy zdrowotne i materialne rodziny (ich samych i rodziców)	16
Brak sprzętu do nauki zdalnej tylko do własnej dyspozycji	52
Brak możliwości spotkania się „na żywo” ze znajomymi czy przyjaciółmi	53
Inne przyczyny, jakie?	–

*możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi

Źródło: wyniki badań własnych.

Respondenci, jak wynika z danych zamieszczonych w tabeli 11., najczęściej upatrują przyczyn występowania większej przemocy fizycznej i psychicznej w domu rodzeństwa wobec siebie – w ograniczeniu możliwości przemieszczania się rodzeństwa: „Przymusowa izolacja czy kwarantanna”, „Konieczność przebywania razem przez większość czasu”, „Brak możliwości spotkania się „na żywo” ze znajomymi czy przyjaciółmi”, „Przymusowa izolacja czy kwarantanna”. Badani wskazali również na ważną przyczynę a mianowicie „Brak sprzętu do nauki zdalnej tylko do własnej dyspozycji”, mogła to być, jak się wydaje istotna kwestia, która rodziła wiele nieporozumień w domu, co mogło powodować różne sytuacje, w których pojawiała się przemoc fizyczna i psychiczna.

Można zauważyć, że najczęściej przyczyny występowania przemocy psychicznej nauczycieli wobec uczniów zostały dostrzeżone po stronie nauczycieli, a mianowicie: „Brak wystarczających umiejętności nauczyciela w pracy zdalnej z uczniami”, „Brak wiedzy nauczycieli o potrzebach, możliwościach, stanie wiedzy i umiejętności oraz oczekiwaniach czy zainteresowaniach swoich uczniów”, „Większe niż zwykle obowiązki zawodowe i domowe nauczycieli”. Prawie połowa badanych zwróciła też uwagę, że praca/nauka zdalna jest ważną przyczyną występowania tej przemocy.

Tabela 12. Najczęstsze przyczyny występowania większej przemocy psychicznej nauczycieli wobec uczniów (w okresie pandemii koronawirusa)

Kategorie odpowiedzi	Wynik (%)
Praca/nauka zdalna	46
Przymusowa izolacja czy kwarantanna	22
Większe niż zwykle obowiązki zawodowe i domowe nauczycieli	42
Konieczność przebywania razem w domu przez większość czasu z innymi członkami rodziny	23
Brak wiedzy nauczycieli o potrzebach, możliwościach, stanie wiedzy i umiejętności oraz oczekiwaniach czy zainteresowaniach swoich uczniów	65
Większe napięcie/zdenerwowanie dotyczące przyszłości zdrowotnej i materialnej rodziny	23
Problemy zdrowotne nauczyciela	20
Brak sprzętu do pracy zdalnej tylko do własnej dyspozycji	38
Brak wystarczających umiejętności nauczyciela w pracy zdalnej z uczniami	77
Inne przyczyny, jakie?	–

*możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi

Źródło: wyniki badań własnych.

Podsumowanie

Zamieszczone w tekście rozważania teoretyczne oraz analizy i interpretacje wyników badań własnych, stanowią jedynie niewielki przyczynek do podjętej problematyki. Obecnie młodzież nie musi już uczyć się zdalnie, ale jej udziałem stało się nowe zagrożenie związane niejednokrotnie z lękiem przed wojną, która dotknęła naszego wschodniego sąsiada – Ukrainę. Jakie są doświadczenia młodzieży związane z tymi bieżącymi uwarunkowaniami zewnętrznymi – to zagadnienie stanowić może ważne wyzwanie badawcze dla naukowców.

W odniesieniu do własnych założeń badawczych należy stwierdzić, że cele badań zostały osiągnięte, zarówno te teoretyczno-poznawcze, jak i praktyczno-wdrożeniowe. Udało się tym samym odpowiedzieć na postawione w tekście problemy badawcze. Sformułowano zatem następujące wnioski i rekomendacje. Zdecydowana większość respondentów nie doświadczyła przemocy psychicznej i fizycznej w domu – częściej niż to było wcześniej – ze strony rodziców/opiekunów prawnych, jak również nie obserwowała wśród rodziców/opiekunów prawnych spożywania alkoholu czy innej substancji psychoaktywnej. Większość respondentów nie doświadczyła również zaniedbywania swoich koniecznych potrzeb życiowych w domu. Z badań wynika, że rodzice czy opiekunowie prawni mieli więcej czasu dla respondentów, niż to było wcześniej. Jeżeli chodzi o relacje z rodzeństwem i rówieśnikami, to również zdecydowana większość badanych nie doświadczyła

przemocy psychicznej i fizycznej w domu – częściej, niż to było wcześniej – ze strony rodzeństwa oraz cyberprzemocy ze strony rówieśników. Większość respondentów nie doświadczyła w tym czasie przemocy psychicznej ze strony nauczycieli. Być może ze względu na małą próbę badawczą i słabe jej zróżnicowanie nie można stwierdzić, że istnieje związek pomiędzy doświadczaniem przemocy psychicznej i fizycznej w domu przez rodziców czy opiekunów prawnych – częściej, niż to było wcześniej – a województwem, z którego pochodzą respondenci i miejscem zamieszkania (wieś, miasteczko i miasto). Zasadne wydaje się podjęcie między innymi badań w kierunku tego, czy typ miejscowości, w jakiej mieszkali badani różnicowała (w czasie nauki zdalnej) w sposób znaczący doświadczenia przemocy psychicznej w szkole ze strony nauczycieli czy cyberprzemocy ze strony rówieśników. Ze względu na to, że płeć, jako jeden ze statusów badanych nie była brana pod uwagę (w związku z bardzo słabym w tym względzie zróżnicowaniem badanych – kierunki, na których w zdecydowanej większości dominowały kobiety, ponad 90%), warto wprowadzić tę właściwość respondentów do przyszłych badań dotyczących podobnej problematyki.

Odnosząc się do źródeł tych zagrożeń, to najczęstszą przyczynę występowania przemocy fizycznej i psychicznej w domu – rodziców wobec dzieci oraz rodzeństwa wobec siebie, respondenci upatrywali w ograniczeniu możliwości przemieszczania się członków rodziny. Natomiast najczęstsze przyczyny występowania większej przemocy psychicznej nauczycieli wobec uczniów zostały zlokalizowane po stronie nauczycieli – między innymi w ich niewystarczającym przygotowaniu do pracy zdalnej z uczniami.

Generalnie można zauważyć, że respondentom w domu czy w relacjach z rówieśnikami i nauczycielami, nie towarzyszyły badane zagrożenia w trakcie nauki zdalnej. Wynik ten może zaskakiwać, ponieważ niejednokrotnie w mediach i badaniach sygnalizowano, że w tym czasie częściej dochodziło do przemocy domowej, pisano już o tym wcześniej. Możliwe, że ze względu na to, że badani odnosili się do okresu w swoim życiu pomiędzy 17. a 19. rokiem życia, to zdecydowanie rzadziej byli już ofiarami przemocy w domu. Możliwe, że ważnym, sprzyjającym uwarunkowaniem było również to, iż zdecydowana większość respondentów miała bardzo dobre warunki mieszkaniowe – własny pokój i sprzęt do własnej dyspozycji. Mogło to ograniczać, czy nieraz nawet chronić badanego przed kontaktem z rodzicami i rodzeństwem, którzy mogli stanowić jakieś zagrożenie.

Na zakończenie sformułowano kilka rekomendacji dla najważniejszych podmiotów, których dotyczyły przytoczone w tekście wyniki badań, a mianowicie dla młodzieży, rodziców i nauczycieli, w tym akademickich.

Po pierwsze, zasadne wydaje się, aby młodzież nie kierowała się ewentualnymi stereotypami obowiązującymi w środowisku rodzinnym, dotyczącymi przemocy domowej, a mianowicie, że jej ujawnianie (nawet w anonimowych badaniach naukowych) nie jest właściwym zachowaniem.

Po drugie, ważne jest, aby nauczyciele bez względu na to, czy nauka odbywa się w kontakcie bezpośrednim, czy zdalnym, zwracali szczególną uwagę na wzajemne relacje uczniów/wychowanków pomiędzy sobą. Jest to istotne, ponieważ nigdy nie wiadomo, czy w przyszłości nie powtórzą się podobne doświadczenia edukacyjne, a – jak alarmowali niejednokrotnie specjaliści – relacje były często dla młodzieży bardzo traumatyczne.

Po trzecie, odnosząc się jeszcze do nauczycieli/wychowawców, istotne wydaje się to, aby próbowali w trakcie kontaktów z rodzicami – bezpośrednich tzw. wywiadówek, rozmów indywidualnych czy kontaktów zdalnych, sygnalizować im, iż jakość atmosfery w rodzinie jest zawsze szczególnie ważna dla ich dzieci, a zwłaszcza wtedy, kiedy spędzają bardzo dużo czasu w domu rodzinnym i z przyczyn od nich niezależnych, nie mogą podtrzymywać bezpośrednich kontaktów z innymi, ważnymi dla nich dorosłymi czy rówieśnikami. Odnosząc się natomiast w rekomendacjach do nauczycieli akademickich, zasadne byłoby zachęcenie badaczy do podjęcia poszukiwań w tej problematyce wśród bardzo zróżnicowanej próby badawczej pod względem płci, miejsca zamieszkania (również województwa), warunków do nauki czy kierunków, na których młodzież już studiuje.

I na zakończenie, istotnym wyzwaniem dla rodziców jest uświadomienie sobie przez nich wagi jakości klimatu rodzinnego dla ich dzieci. W tym celu zasadne wydaje się dbanie na bieżąco o bliskie relacje z dziećmi, interesowanie się ich potrzebami życiowymi, adekwatnie do ich wieku oraz niezwłoczne reagowanie w sytuacjach, kiedy potrzebują one szczególnej uwagi, wsparcia czy pomocy. Pomocne w tym względzie byłoby również utrzymywanie systematycznego kontaktu z nauczycielami, a zwłaszcza wychowawcą klasy, który może niejednokrotnie na bieżąco przekazać cenne informacje na temat ich dzieci.

Bibliografia

- Bigaj M., Dębski M., *Subiektywny dobrostan oraz higiena cyfrowa w czasie edukacji zdalnej* [w:] *Edukacja zdalna: co stało się z uczniami, ich rodzicami i nauczycielami?*, red. G. Ptaszek, G.D. Stunża, J. Pyżalski, M. Dębski, M. Bigaj, Gdańsk 2020, <https://zdalnanauczanie.org/>, Edukacja zdalna: co stało się z uczniami, ich rodzicami i nauczycielami - Biblioteka Cyfrowa - KOMET@ - Sieć Edukacji Cyfrowej (kometa.edu.pl)
- Bobik B, Młynek P., Szafrńska A., *Raport z badania efektywności zdalnego nauczania realizowanego w przedszkolach i szkołach na terenie Piekar Śląskich*, Katowice, czerwiec 2021, <https://us.edu.pl/wydzial/wns/wp-content/uploads/sites/17>
- Ciekanowski Z., *Rodzaje i źródła zagrożeń bezpieczeństwa*, „Nauki Humanistyczne i Społeczne na Rzecz Bezpieczeństwa” 2020, nr 12, [https:// bibliotekanauki.pl/api/full-tekst/2020/12](https://bibliotekanauki.pl/api/full-tekst/2020/12)
- Długosz P., *Raport z badań: „Krakowska młodzież w warunkach kwarantanny COVID-19”*, Kraków 2020, <https://mlodziez.krakow.pl/wp-countenty/uploads/2020>
- Dyjas-Szatkowska N., *Przemoc domowa w dobie koronawirusa. Napięcie rośnie, ofiary szukają ratunku. Kto pomóc?*, [https://plus.echodnia.eu/podkarpackie/Przemoc domowa w dobie](https://plus.echodnia.eu/podkarpackie/Przemoc%20domowa%20w%20dobie)

koronawirusa. Napięcie rośnie, ofiary szukają ratunku. Kto może pomóc? - plus.gazetalu-buska.pl

Gasparski P., *Psychologiczne wyznaczniki gotowości do zapobiegania zagrożeniom*, Warszawa 2003.

Giddens A., *Socjologia*, Warszawa 2012.

Grzywa P., Hofman-Kozłowska D., Stepień-Lampa N., *Edukacja zdalna w trakcie pandemii wirusa SARS-CoV-2 w opinii uczniów, nauczycieli i rodziców. Raport z badań*, Katowice 2021, <https://tin.us.edu.pl/wp-content/uploads/2021/09>

Gwałtowny wzrost przemocy w Internecie. Także podczas nauki zdalnej, <https://biznes.wprost.pl/technologie/internet> Przemoc w internecie. Gwałtowny wzrost w czasie pandemii – Biznes Wprost

Inny słownik języka polskiego, red. M. Bańko, Warszawa 2000.

Jakubczak R., *Obrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa III RP*, Warszawa 2003 (załącznik 32).

Kalina R.M., *Ogólne kategorie klasyfikacji i charakterystyki zagrożeń zewnętrznych [w:] Człowiek w sytuacji trudnej*, red. B. Hołyst, Warszawa 1991.

Koronawirus: przemoc domowa nasila się przez COVID-19, publikacja z dnia 11.04.2020 r., <https://www.rp.pl/prawo-karne/art779281-koronawirus-przemoc-domowa-nasila-sie-przez-covid>

Kuzara G., *Zagrożenia i bezpieczeństwo oraz ich współzależność*, „Security, Economy & Law” 2018, nr 3/2018 (XX). DOI: 10.24356/SEL./2016, http://security-economy-law.pl/wpcontent/uploads/2019/02/SEL_20_101-115/

Makaruk K., Włodarczyk J., Szredzińska R., *Negatywne doświadczenia młodzieży w trakcie trwania pandemii. Raport z badań ilościowych*, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, Warszawa 2020, https://fdds.pl/_Resources/Persistent/5/0/0/e/500e

Nieduziak E.M., Prysak D., *Edukacja zdalna w czasie pandemii SARS-CoV-2 na terenie gminy Cieszyn. Raport z badań*, Katowice 2021, <http://tin.us.edu.pl/wp-content/uploads/2021/12raport-Cieszyn.pdf>

Plebańska M., Szyller A., Sieńczewska M., *Edukacja zdalna w czasach COVID-19. Raport z badania*, Warszawa, czerwiec 2020, [https://Edukacja zdalna w czasach COVID-19. Raport z badania - Biblioteka Cyfrowa - KOMET@ - Sieć Edukacji Cyfrowej \(kometa.edu.pl\)](https://Edukacja%20zdalna%20w%20czasach%20COVID-19.%20Raport%20z%20badania%20-%20Biblioteka%20Cyfrowa%20-%20KOMET@%20-%20Sieć%20Edukacji%20Cyfrowej%20(kometa.edu.pl))

Sidorska H., *Zakaz wychodzenia zamienił nas w bestie! Kontroluje mnie cały dzień, sprawdza laptopa i komórkę...*, [https://www.fakt.pl/wydarzenia/polska/ Z katem pod jednym dachem. Podczas pandemii nasila się przemoc domowa, wzrasta liczba policyjnych interwencji \(wyborcza.pl\)](https://www.fakt.pl/wydarzenia/polska/Z%20katem%20pod%20jednym%20dachem.%20Podczas%20pandemii%20nasila%20się%20przemoc%20domowa,%20wzrasta%20liczba%20policyjnych%20interwencji%20(wyborcza.pl))

Wantuch D., Figurski P., *Z katem pod jednym dachem. Podczas pandemii nasila się przemoc domowa, wzrasta liczba policyjnych interwencji*”, publikacja z dnia 21.04.2020 r., [https://krakow.wyborcza.pl/krakow/Z katem pod jednym dachem. Podczas pandemii nasila się przemoc domowa, wzrasta liczba policyjnych interwencji \(wyborcza.pl\)](https://krakow.wyborcza.pl/krakow/Z%20katem%20pod%20jednym%20dachem.%20Podczas%20pandemii%20nasila%20się%20przemoc%20domowa,%20wzrasta%20liczba%20policyjnych%20interwencji%20(wyborcza.pl))

Zagrożenie [w:] Słownik języka polskiego PWN, [https:// sjp.pwn.pl/słownik/zagrozenia](https://sjp.pwn.pl/słownik/zagrozenia)